

SKÝRSLA

UM

FORNGRIPASAFN ÍSLANDS

Í REYKJAVÍK.

I.

1863—1866.

GEFIN ÚT

AF

HINU ÍSLENZKA BÓKMENTAFÉLAGI.

KAUPMANNAHÖFN.

PRENTUÐ HJÁ S. L. MÖLLER.

1868.

FORNGRIPASAFN

ÍSLANDS.

SKÝRSLA

UM

FORNGRIPASAFN ÍSLANDS Í REYKJAVÍK.

1863—1866.

SIGURÐUR GUÐMUNDSSON

SAMDI.

ÞEPTIR að hin danska fornleifanefnd var stofnuð, snemma á þessari öld, og vísir til forngripasafns var komin hjá Dönum, þá tók nefnd þessi brátt að hyggja til forngripa hëðan af Íslandi. Einkum hafði hún augastað á kirkjum, og útvegaði jafnvel stjórnarbréf um að friða forngripi í kirkjum hér á landi, svo að þeim yrði eigi glatað nè fargað nema til forngripasafnsins í Kaupmannahöfn¹, og var jafnframt skorað á Íslendinga, einkum klerka, að selja af hendi fornar leifar. Einstakir hinna greindari og betri manna þá á Íslandi gátu skilið það, að í forngripunum mundi vera andlegur fjársjóður fólgin, en þeir sáu þó engi önnur ráð til að bjarga þeim en að láta þá fara sömu leiðina, sem svo mörg ágæt handrit voru komin á undan, það er að segja til Kaupmannahafnar, og eigi allfáar fornleifar voru sendar til forngripasafnsins þar. Með því móti hafa eflaust margir ágætir gripir frelsazt frá eyðileggingu, sem eru nú vel geymdir

¹) Þrjú kansellibréf 19. April 1817, prentuð í Lagasafni Íslands VII, 669—671; — umburðarbréf fornleifanefndarinnar í Kaupmannahöfn sent stiptsyfirvöldunum á Íslandi 5. April 1817, sst. bls. 658—661.

í opinberu safni, sem menn eiga aðgáang að, en þó verða þeir eigi Íslendingum eins að notum og æskilegt væri, vegna þess að vör höfum enn enga skýrslu um, hversu margir eða hverir hlutir eru komnir frá Íslandi, eða hver tala er á þeim í safninu, eða hvernig á þeim stendur. Þar að auki voru helzt sendir þángað þeir gripir, er sízt var hætta búin, nefnilega frá kirkjunum. Færri voru þeir þó hér á landi, er kunnu að meta fornmenjarnar, og þóttu þær of auðvirdilegar til að „soramast“ með því að fara úr landi. Þessi andlega deysð hefur orðið til að glata mörgum ágætum gripum¹, en eigi að síður eigum vör þó henni að nokkru leyti að þakka, að enn eru eptir talsverðar fornleifar í landinu. Nokkru síðar fór mjög að fara í vöxt tala erlendra manna, er ferðuðust hér um land, og ymsir þeirra hafa orðið fengsamari á fornleifunum en forngripasafnið í Kaupmannahöfn; hafa þeir margir hverir með ymsu móti snapað saman mörgum ágætum gripum, haft á burt með sér, og látið þá í privatsöfn eða einkasöfn sín, þar sem þeir liggja grafnir, og eru að eins einstökum mönnum til augnagamans, en vísindunum og Íslandi til einkis gagns. Mér gat eigi annað en gramizt að sjá, hvernig fornmenjar vorar fækkuðu og hurfu árlega, bæði á þenna hátt og fyrir hirðuleysi einstakra manna, því öll sú aðferð, er menn almennt hingað til hafa haft með fornmenjar, miðar í raun og veru til hins sama, hvort heldur menn safna saman fornmenjum til að selja þær útlendum hverjum sem hafa vilja, sér í hag, og það opt fyrir hálfvirdi, eða menn smíða úr þeim, eða láta þær fúna og grotna niður í hirðuleysi, eða þá að menn hafa sömu aðferð og með bækurnar, að menn safna þeim einn og einn maður hér og hvar út um landið, og þykjast hafa

¹) Eg hefi t. a. m. skýrslur um hærumbil tuttugu tjöld og undir 60 vopn, er glatazt hafa í minni þeirra manna, er nú lifa, eða litlu áður.

mætur á þeim, en sjá ekki um að þeim sé borgið; bera síðan erfingjarnir þær optast á hauginn, eða selja þær útlendum, þegar hinir eru dauðir. En að safna því öllu á einn stað, og að láta þeim þar verða borgið, sú alþjóðlega hugmynd er enn ekki vöknud nema hjá einstökum mönnum¹.

Til þess að koma í veg fyrir, að landið yrði þannig gjörrúið gersemum sínum, sá eg engin önnur ráð, en ef stofnselt yrði á ÍSLANDI sjálfu ÍSLENZKT FORNGRIPASAFN; en auðsæð var, að það var enginn hægdarleikur að koma slíku á. Íslendingar eru optast tregir til að trúá fyr en þeir taka á, og það er varla ofsagt, að þeir vantroysta margir hverir alltof mjög kröptum sínum, svo að þó eg, eða einhver annar, hefði farið að boða evangelium slíks forngripasafns, mundu fáir hafa orðið til að ljá því eyru, meðan það hefði eigi orðið staðfest með sýnilegum stórmerkjum. Til þess því að geta komið slíku safni á þurfti fyrst að fá einhvern álitlegan vísi, er væri svo markverður, að allir skynsamir menn hlyti að sjá og skilja, að hugmyndin um íslenzkt forngripasafn væri eigi eintómur hugarburður. Nú bar svo vel í veiðar, að nálægt Baldursheimi við Mývatn fannst um sama leyli merkilegt dys frá heiðni. Fyrir meðalgaungu Jóns Sigurðssonar á Gautlöndum, alþingismanns, fékk eg skýrslu um fund þenna eplir Arngrím Gíslason bókbíndara á Grænavatni, og fylgdu uppdrættir. Skýrslu þessa gaf eg með nokkrum athugasemdum út í Þjóðólfi, (14. árs nr. 17—18 ¹⁰/₄ 62), og í næsta blaði (s. á. nr. 19—20 ²⁴/₄ 62), kom eg fram með „Hugvekju til Íslendinga“ útaf fundi þessum, og reyndi í henni til að leiða mönnum fyrir sjónir nauðsyn og nytsemi forngripasafns á Íslandi. Enn fremur brýndi eg þetta bæði munnlega og skriflega fyrir kunníngjum mínum og

¹) Sjá nr. 245.

öðrum, sem eg hafði færi á. Til þess að leggja hyrningarsteininn í þvílíkt safn varð fyrstur kandidat Helgi Sigurðsson á Jörva, núverandi sóknarprestur að Setbergi. Hann ritaði stiptsyfirvöldum Íslands til bréf 8. Janúar 1863, og bauðst til að gefa flmtán gripi sem stofn til íslenzks forngripasafns, með því aðalskilyrði, að Stiptsyfirvöldin tæki að sér umsjón safnsins. Þetta bréf er þannig látandi:

„Allir góðir Íslendingar, sem hafa þekkingu og ást á fornfræði og fornmenjum, munu vera á mínu máli um, að nauðsynlegt sé og fagurt að viðhalda þeim fáu fornmenjum, er enn kynnu að finnast í landinu, og munu þeir vera auðhvattir til að láta það ásannast í verkinu. En jafnframt má og gjöra ráð fyrir þeim mönnum, er skortir greinda þekkingu, þótt þeir annars opt hafi góðan vilja. Margir þeirra eru meðal almúganna, og hafa opt, fremur en hinir, einstaka gamla hluti handa á millum, sinna þá eða eignast við yms tækifæri. Um þá er nokkuð öðru máli að skipta, því hjá þeim geta opt gamlir hlutir liðið undir lok, sökum þekkingarleysis, og veit eg þartil of mörg dæmi. Sökum þessa mundi máske ekki þykja úr vegi, að drepið væri lítið eitt á allsherjar-þýðingu fornmenja, áður en ítarlegar yrði vakið máls á viðhaldi íslenzkra fornmenja.

Fornmenjarnar lýsa á sinn hátt, eins og fornsögurnar á sinn, fornöldunum, og leiða þær sem sýnilegar og ápreifanlegar fram fyrir sjónir manna; lýsa þær þannig, hver um sig, öld þeirri, er þær eiga að rekja aldur sinn og kyn til (t. d. steinvopn steinöldinni, koparvopn koparöldinni, járnvopn járnöldinni, og svo er um hverjar aðrar fornmenjar: allar þær lýsa aldar sinnar kunnáttu, smekk, hugsunarhætti o. s. frv.). Þær eru í svipuðu sambandi eða hlutfalli við fornsögurnar, sem mannamyndir eru við æfisögurnar, að því leyti þær ná til: bezti túlkur sagnanna, lýsa opt betur, en nokkur

saga getur, fornöldinni, eru hinar beztu, já stundum hinar einustu leiðarstjórnur sagnaritara, fræðimanua og listamanna, þar sem sögur og sagnir eru óljósari, ófullkomnari, óáreiðanlègri eða með öllu tapaðar, svo fornöldin er hulin sögulegri dimmu.

Sökum þessa og þvilíks, er eg ekki vil orðlengja í þetta sinn, hafa allar mentaðar þjóðir hinar mestu mætur á fornmenjunum, safna þeim hvaðan sem þær geta, raða þeim niður hjá sér, samkvæmt aldri þeirra og öðrum einkennum, geyma þær svo mjög vandlega, og leggja opt og óspart mikið fé og fyrirhöfn í sölurnar.

Jafnframt láta þær sér annt um, með ritgjörðum og fleiru, að útbreiða meðal alþýðu sem greinilegasta þekkingu á fornöld og fornmenjum. Fá þær þannig alla alþýðu í fylgi með sér, og launa mönnum fornmenjar og önnur fornfræðastörf. Landstjórnin og heldri menn leggja og sitt fram. Þetta sýna fornmenjasöfnin í öllum hinum heldri borgum Norðurálfunnar. Þetta sýna fornfræðafélögin, fornfræðaritin og störfin í hinum mentuðu rikjunum. Þannig geta þjóðirnar sjálfar séð og sýnt öðrum fjarlægjar og horfnar aldir (líkt og leikurinn hið mannlega líf), og einsog leidd þær fram úr grófinni. Skapa þær sér þannig mikið gagn og gaman, mikla frægð og aðsókn lista og vísindamanna; því fornmenjarnar eru hið sama fyrir listamanninn sem vísindamanninn, og sérilagi sagnaritarann, því báðir þeir leiða í ljós fornaldirnar, hver á sinn hátt.

Þó að allar fornmenjar hafi sitt gildi, hvaðan sem þær eru ættaðar, eru þó hverri þjóð gagnlegastar og kærastar þær hinar sömu, sem ættaðar eru fra fornöld hennar og gömlu þjóðerni; og því kærari eru, eða ættu þær að vera þjóðinni, sem hún hefir varðveitt meira af þessu gamla þjóðerni, og hvílir fremur við fornöldina, eins og t. d. Íslendingar. Henni, þ. e. hverjum einum af henni, er og jafnskylt að gæta fornmenja sinna (er

hún á með fyllsta rétti) sem fornaldarsagna sinna og þjóðernis. Því sé þeirra ekki gætt, er að því vísu að gánga, að þjóðerni það, sem á þeim er byggt, verður á völtum fæti.

Að vísu er nú aðeins á styzla hátt drepíð á ágæti fornmenjanna (er annars væri nóg efni í heila bók), og þær mætur, er mentaðar þjóðir hafa á þeim og eiga að hafa, ef þær vilja vera í tölu mentaðra þjóða; en eg hygg þó að það, sem þegar er á drepíð, nægi þó til að sýna þeim, er lítils eða einkis meta fornmenjar, eða eru hirðulausir með þær, sökum þekkingarleysis á ágæti þeirra, að verðugt sé, nauðsynlegt og fagurt, að sýna fornmenjunum hina mestu alúð með eptirtekt, hirðu-semi og geymslu á þeim, og að enginn sé verðugri til að eignast þær hjá manni en söðurlandið; því eg gjðri ráð fyrir, að það hafi öflugan vilja til að eignast þær, vit og getu til að geyma þær og nota.

Af því eg hefi nú farið svo stuttlega yfir, að eg hefi orðið að sleppa mörgu — þótt eg voni, að slíkt þurfi ekki að valda misskilnínghi — hefi eg og sleppt að geta þess, hverir hlutir að væru fornmenjar; því eg þóttist gánga að því vísu, að flestir vissu hvað almennt skilst við fornmenjar. Hirðuleysi á þeim áleit eg sjaldnast vera sprottið af þesskyns þekkingarleysi, heldur einkum og optast af vanvizku á þýðínghu þeirra, þ. e. að hvaða gagni o. s. frv. þær væru. En væru nokkrir þeir, er ekki vissu hverir hlutir teldust til fornmenja, skal þess aðeins getið, að í þrengri merkínghu eru til fornmenja taldir allir talsvert eða mjög gamlir hlutir (svo sem einnar eða fleiri alda gamlir), hvers kyns sem vera kynnu, og úr hverju helzt sem þeir eru (jární, kopar, trè, steini, silfri, gulli o. s. frv.), einkum þeir, sem mannaverkeru á og hafa haft einhverja þýðínghu, eða verið hafðir til einhvers á sínum tíma. En einkum eru það hlutir þeir, sem fundizt hafa, eða geymzt, í jörð

eða á, frá fornöldinni, t. a. m. vopn, smíðar, fót eða vefnaður, skurðir, rúnir, rúnasteinar, forneskja og galdur o. s. frv. Hlutir þessir eru því fremur fornmenjar, sem þeir eru eldri og markverðari.

Eg vakti upphaflega máls á íslenskum fornmenjum. En hvað er þá í stuttu máli um þær að segja? — Lítið, og að nokkru leyti ógeðfelt. Þær eru nú fáar orðnar til í landinu, að því menn vita til, og veldur það því, að ymsar þeirra hafa verið látnar fara út úr landinu á ymsum tímum, til Dana eða annara útlendinga, fyrir lítið eða ekkert; sem og einnig það, að sumar af fornmenjunum hafa fyr eða síðar verið teknar til úrsmíðis, eða með annari ummyndun verið gjörðar óþekktanlegar, og sem fornmenjar þýðingarlausar, af sjálfum landsmönnum; í stuttu máli: þeim hefir verið tortýnt¹. Og þá má nærri geta, að þeim hefir aldrei verið safnað í sjálfu landinu, nema, ef vera skyldi, lítið eitt hjá einstöku manni, og hefir það þá, að honum liðnum, optast tortýnt eða farið víðs vegar, af því eigandinn ekki bar umhyggju fyrir viðhaldi þeirra eptir sinn dag, og þeir, sem þá hlutu þær, sýndu þeim litla eða enga alúð. Aptur eru dæmi til, að þó mörgum hafi verið laust í hendi með fornmenjar, af því þeim ekki gat hugkvæmzt hvað bezt væri að gjöra við þær, eða og möttu þær minna en vert var, þá hefir stöku manni þókt mjög vænt um þær, sem menjagripi frá fornöldinni, og því ekki viljað farga þeim, enda til þeirra manna, er líklegri voru, en hann, til þess að sjá þeim farborða. Þó hefir sá hinn sami ekki hugsað um, að sjá þeim framvegis borgið, svo allt hefir borið að sama brúnni. Á seinni tímum hafa að vísu margir metið

¹) Svona fór um spjót, er fannst í Grettisodda (þar sem Grettir barðist við Mýramenn); svona um klótið af sverði Snorra goða, og mart fleira.

mikils fornmenjar, og ekki viljað þær glötuðust, en þeir hafa ekki sæð neinn betri veg til að viðhalda þeim, en, eins og fyr var dregið á, að senda þær Dönum. Þeir áttu að eiga þær og sjá um þær, eins og fleira. Nefndum mönnum, er þannig hafa þókt sjá fornmenjunum bezt borgið, hefir þókt vanta góðan geymslustað fyrir þær í landinu; og þótt sumum ekki hafi þókt öll vandkvæði á því, hafa þeir haldið, að til lítils væri að fara að safna fáeinum fornmenjum, annaðhvort af því þeir hafa örvænt um, að fleiri mundu svo gjöra, eða þeir hafa ekki gætt þess, að mart smátt gjörir eitt stórt. Í stuttu máli: gamla skoðunin sýnist alltaf hafa verið rikust sú, að íslenskum fornmenjum væri bezt borgið hjá Dönum, og að hún hafi haldizt við, síðan Árni Magnússon safnaði og færði Dönum allar þær fornsögur og handrit, bæði á pappír og kálfskinni, er hann gat fest hendi á, um allt landið. En þó þessi skoðun væri rétt á dögum Árna Magnússonar, þegar mikið þekkingar- og hirðuleysi á fornmenjum drottnaði, gat hún, að réttu lagi, ekki átt við á seinni tímum, þegar margir í landinu voru farnir að hafa mætur á íslenskum fornmenjum; því þá sýndist sem menn hefðu átt að fara að safna þessum fornmenjum fyrir í landinu, eptir því sem kraptarnir þartil uxu, þó það, eins og kunnugt er, ekki væri gjört.

Því þótt mart af fornmenjum hafi glatazt, hefir þó til þessa nokkuð verið til af þeim í landinu. Og utan að þessu, sem til var eða er, var vegur að halda. En það hefir eins farið í þessu falli sem fleiru, að gamli vaninn er rikur, og á opt langt í land að breytast til batnaðar. Á þetta sèr ekki fremur stað í Íslandi en mörgum öðrum löndum. Og hafi nú þessu þannig verið varið á seinni tímum, eins og nú er vikið á, hvað íslenskar fornmenjar áhrærir, er ekki að furða, þó minni alúð væri lögð við þær á fyrri tímum, og mart

af þeim hafi þá glatazt, eins og fyrir er minnzt á. Því geta allir nærri, sem þeim tímum eru kunnugir. Og er mönnum það, einsog fleira á þeim tímum, virðandi til vorkunar, sökum þess að þá var þjóðarandinn orðinn svo mjög niðurkæfður og úrkynjaður, af öllum þeim hörmúngum, er dunið höfðu yfir landið öld eptir öld, vegna óheppilegrar stjórnar á landinu og annara landplága. Og þegar svona stóð á, var naumast ætlandi til að öðruvísi færi, eða að fornmenjarnar hefðu betri afdrif en svo mart annað ágætt. Hér er að visu stuttlega yfir sögu farið um afdrif íslenskra fornmenja hingaðtil, en þó, að ætlan minni, svo mikið sem nauðsyn ber til; enda er það, sem hér er sagt, meðfram og einkum sagt í því skyni, að ókunnugir menn, einkum útlendir ferðamenn, ekki þurfi að bregðast ókunnuglega við, þótt þeim bregðist von sín um, að sjá fjársjóð eða safn af fornmenjum í landinu, þótt þeir annars (þ. e. ef öðruvísi hefði verið ástatt), hefðu haft ástæður til að vænta þess í fornsögulandinu mikla.

Eins og það er geðfelt, að eiga fræga fornöld, eins er það ógeðfelt, að eiga ekkert fornmenjasafn, nè geta sýnt útlendum mönnum, er koma til að skoða okkar nafnkunna land, neitt þvílíkt. En eins er varið með þetta, einsog annað, er vèr ekki höfum getað öðlazt, að ekki tjáir þar um að fást, og ekki verður það aptur fengið, sem mist er til fulls. En úr mörgu má bæta, og svo má segja um þetta. Hér og hvar á landinu eru enn til fornmenjar, ef vel er leitað, þó þær sèu, eins og við er að búast, mjög á sundrúngu. En enginn getur sagt, hvað þær sèu margar, eða hve markverðar, fyrir en þeirra er leitað með alúð og þær geymdar vel og notaðar. Látum því ekki ásannast, að vèr lengur sèum hirðulausir með þær fáu fornmenjar, er sumir af oss enn kynnum hafa handa á milli, vita af eða finna. Höldum þeim saman og munum eptir

því, að mart smátt gjörir eitt stórt, að þetta fáa, ef saman kæmi í eilt, getur orðið mart, getur orðið að safni, er bæði væri þjóðlegt og í marga staði markvert. Hlynnum því af alefli að þessum dýrmæta fésjóði. Reynum til að safna fornmenjum og koma saman á einn stað. Leggjumst á eitt í þessu, og hver leggi sitt til, af þeim er það geta, og láti í tæ, þó ekki sé það nema einn forngripur eða fáir. Höfum því betri von um hluttekning annara og aðstoð, sem áform þetta er nauðsynlegt og fagurt, og margir ágætismenn eru í landinu. Vitum og, að margir af alþýðu eru farnir að skilja í ágæti fornmenjanna, og meta þær, ef til vill, á við fornsögurnar, eins og þær líka eiga skilið, og væntum því, að þessir menn geti á sinn hátt, engu síður en mentuðu mennirnir á sinn, orðið hinir beztu aðstoðarmenn fyrirtækisins. Þess vegna er ósk mín og von til allra Íslendinga, er eg veit að sjá nauðsyn á íslenzku forngripasafni engu síður en eg, og óska þess af heilum hug: 1) að þeir komi inn hjá sem flestum, þar sem þess þarf, verðskuldaðri virðing, þekking og ást á fornmenjum landsins; — 2) að þeir séu í fyrirspurn um fornmenjar þessar, og nái til sín því af þeim, sem unnt er, til þess að frelsa allt þvílíkt frá mögulegri glötun. — 3) að þeir verði samtaka í og samráða um, að safna öllum þessum fornu hlutum (eða myndum, uppdráttum og lýsingum af þeim hlutum, er ekki yrði safnað) svo fljótt, sem auðið er, saman á einn stað í landinu, og þannig leitast við að landið geti eignast íslenzkt fornmenjasafn. Þetta safn, svo lítið eða mikið sem það yrði, ætti að vera á helzta stað í landinu og í einu lagi. Og staður þessi er, að ætlun minni, sjálfsagt Reykjavík, og ber einkum tvennt til þess: 1. þangað koma flestir, bæði inn- og útlendir menn, til þess að sjá safnið eða hafa gagn af því. — 2. þar sæst að líkindum bezti geymslustaður fyrir þvílíkt safn, einkum

þegar hið nýja bókhöðuhús yrði þar fullgjört. Ættu þá stiptsýfirvöldin og bókavörður stiptsbókasafnsins (eða, ef betur þætti við eiga, annaðhvort í bráð, eða vegna breyttra kríngumstæða, 2—3 af skólakennurunum) að hafa jafnt umsjón yfir þeim sem bókunum. En það segir sig sjálfst, að ekki mætti ljá út neitt af fornmenjunum, enda mun það hvergi gjört, þar sem slík söfn eru. En þetta á heima meðal ákvarðana um geymslu á safninu.

Nýnefnd ósk mín er sprottin af laungun minni og vilja að hlynna að fornmenjum okkar. Og af því eg hefi jafnan haft mætur á þeim, og verið í fyrirspurn um þær, hefir mér tekizt að eignast fáeina þesskyns hluti, er eg, samkvæmt tilgáangi greina þessara, skal nánara skýra frá, svo þeir sýni, hvaða árángur orðið hefir af viðleitni minni. En ekki getur verið ætlan mín, að þessu sinni, að skipta hlutum þessum í flokka, eptir aldri þeirra eða gildi — því til þess þurfti ítarlegri rannsókn; en hér er rúm eða tími til — heldur ætla eg fyrst að geta þeirra, sem eru úr trè eða horni, og því næst þeirra, sem eru úr málm, og seinast tveggja (pergamenta eða) kálfskinnsblaða, og loksins kvers með forneskju á. Hlutirnir eru þá þessir:

1. Stokkur, skorinn með svo kölluðu höfðaletri; og er á hlidum hans nafnið: Steinvör Sveinsdóttir; á botninum ártalið með rómversku lettri: ANNO MDCXCIV, og í línu þar undir: PANN XXXI MARTI. Á lokinu er bara forn skurður. Stokkur þessi er einn af gömlu spónastokkunum og smíðaður handa nefndri konu (óvíst hverri)¹. eru því endar hans krínglóttir útskotnir (fyrir spónablöðin). Útúr endum þessum er með skurði myndað fyrir drekahöfðum (uppáhaldsmyndum fornaldar-

¹) Steinvör dóttir sira Sveins á Barði átti Ólaf sýslumann Einarsson í Skaptafells sýslu; hún andaðist 1716. Espól. Árb. ix, 32. J. S.

innar), og sèst þar mótað fyrir tönnum og augum. Stokknum hefir verið skipt sundur í miðju að innan, og er því lokið í tvennu lagi, og leikur hvert þeirra fyrir sig á ási úr bólu til beggja enda. Þegar eg eignaðist stokkinn, er mun verið hafa eign forfeðra minna í Vog, var annar endinn og annað lokið fúíð af honum. En eg setti þetta hvorttveggja á, í líking hins endans. Gamla fólkíð, helzt ríkisfólk, hafði þvílíka stokka til að geyma í spæni sína, er það átti mikið af og hafði handa gestum. En spónaeignin hefir mjög stadið í blutfalli við nautafjölda í landinu, sem miklu meiri var á fyrri öldum en seinna.

2. Litill kistill, allur með gömlum skurði, og ártalinu 1771 innanvert á lokinu. Fyrir honum er trèfluga með fornum svip. Hjörur hans og læsing er sjálfsagt ýngra en kistillinn. Slikir kistlar, allir útskornir, voru pallkistlar gamla kvennfólksins, á þeim tímum, sem venja var að skera út allt, sem fagurt átti að vera.

3. Trafakefli. Er skurðurinn á því með allt öðrum svip, og líkum þeim, er sjá hefir mátt á öðru, einkum gömlum lárúm. Kefli þetta eignaðist eg eptir móður mína, Guðrúnu Þorkelsdóttur, og hún eptir móður sína, Guðrúnu Þórðardóttur frá Stóra Kálfalæk. Slikum keflum fylgdi sívalt kefli, nálega eins langt, og var það haft til að vefja uppá nýpvegin tröf, sem síðan voru sléttuð á þann hátt, að velta sívala keflinu, með traflinu um, á sléttu borði, með flata keflinu, er optast hafði handfang (stundum þó eins og tréhöldu upp úr sér) á endanum, eins og það sem hér ræðir um.

4. Leifar af mjög gömlu sverði. Blaðið er nú að lengd 11 þumlungar. En þá er það fannst, loddi framanvert við það hërum 6 þumlunga lángr partur, ryðbrunninn, og vart samanhángandi. Var partur sá ekki hirtur (þó það hefði átt að vera). Skaptið er laungu fúíð af,

svo ekki er annað eptir en sverðtánginn, er verið hefir furðu gildur, eins og blaðið hefir líka verið ærið þykkt. Um hjóltun er járnlykkja, mjög eydd af ryði. Framan af sverðinu vantar auðsjáanlega meira en blóðrefilinn. Af litlu broti í sverðinu hefi eg komizt að, að í því er stórgert, hjart bitjárn. Sverð þetta fannst hérumbil fyrir 20 árum fram undan bænum á Álptanesi á Mýrum, niður við sjó. Hafði vogurinn, er þángað gengur inn, veturinn á undan brotið úr bakk-anum fram undan bænum, svo þar sást á sverðið. Á þessum bakka fremst, og enda þar sem hann nú er brotinn af, hefir bærinn fyrrum staðið, en seinna verið smáfærður upp frá vognum, eptir sem hann hefir brotið framan úr bakkanum. Þetta sanna sagnir og minni gamalla manna. Eptir þessum málavöxtum hefir sverðið, er verið hefir mikið vopn, líklega fallið niður í gamlar bæjarmoldir, eða máske verið falið þar, fyrir mörgum öldum. Af sterkleika sverðsins má og ráða, að það muni vera mjög gamalt, líklega ekki ýngra en frá land-námstíð, eða landsins gullöld.

5. Tigilknífur; og er skaptið úr kopar, með gati á fyrir tigilinn. Á því eru upphleyptar myndir karls og konu, talsvert máðar; þó sèst glöggt til hjálms á höfði hans, sverðs, er hann hefir í beltinu, og til fatanna á báðum þeim; er limaburður þeirra og staða ekki ólík því, sem þau væri að stíga vikivaka. Blaðið á knífi þessum er frá seinni tímum. Skaptið fannst sjarri mannabygðum; var því síðan komið til Konráðs, bróður Gísla forn-fræðings Konráðssonar. Konráð var vinur sira Brynj-úlfs Bjarnasonar, er fyrrum var prestur í Miklaholti, og gaf honum skaptið, af því hann vissi að hann unni fornmenjum. Á seinustu árum sínum gaf sira Brynj-úlfur mér greint skapt. Það er geymt í stokk þeim, er fyrst var talinn. Þar er og geymt:

6. Koparlykill, er átt hefir að svo kallaðri trölla-

læsingu; er hann því skegglaus, eins og slíkir lykklar voru, og hefir pípan, sem að utan er sívöl, en að innan með þrihyrndu holi, gengið utan um þristrendan stand, sem hak hefir verið á neðan til, til að hræra læsingarjárníð. Sökum þess, hvað læsing þessi var einföld, en ekki hægt að komast í hana, nema með lykli, er átti við standinn, hefir hún, að líkindum, verið kölluð tröllalæsing; sèst slík læsing nú óviða.

7. Lyklahríngur, eða sylgja, er gamla fólkið hnýtti lykklum sínum við, af því ekkert op er á honum. Innan í honum eru stafrnir Jhs (= Jesus). Munu því sylgjur þessar, er ekki sjást nú víða, vera frá kristnum tímum. Móðir mín gaf mér sylgjuna, og

8. Stíl úr kopar. Er hann frammjór, en ofantil áttstrendur með gati á, til að festa hann við sig eða við sylgjuna. Stíll þessi var hafður til að benda á stafi, þegar börn voru látin stafa. Stílar þessir eru víðast hvar undir lok liðnir.

9. Leifar af litlum tigilkníf, sem verið hefir einjárnungur, með snúnum röndum á skaptinu, og eru þær mjög ryðbrunnar. Framan af blaðinu brotnaði af slysum, þá knífurinn fannst; sá eg þá í brotið, og sá, að í knífnum er smágert stál.

10. Kopardoppa aptan af knífskapti. Hinir aðrir partar knífsins, sem verið höfðu úr jární, dattu sundur af ryði, þegar við knífnum var hrært. Þetta hvorttveggja (9. og 10.) fannst, þá eg lét ryðja til jarðeplagarðs hjá mér vorið 1862.

11. Reiðgjarðarhringjur, sem kallaðar hafa verið Bollahríngjur eptir gömlum munnmælum, og kenndar eru við Bolla, er drap Kjartan Ólafsson. Er mælt þær hafi verið reiðgjarðarhringjur Bolla. Þetta er og ekki ósennilegt, og víst sýnist það, að hringjurnar sèu frá eldri tímum, eptir því sem ráða má af smíði og lögun þeirra, og einkum af því, hvað þær eru kopar-

miklar, því þær jafnast, að því til, á við tvennar samkyns hringjur nú á dögum, þótt orðnar séu talsvert máðar. Þær eru komnar sunnan úr Borgarfirði með Árna Jónssyni, er varð mjög gamall maður og bjó á Borg í Miklaholtshrepp, og voru þær lengi söðulhringjur Guðríðar konu hans. Haun vísaði mér að þeim hjá tengdasynti sínum Jóni, og hjá honum fékk eg þær. Árni var margfróður maður, og sagði mér hvað gamlir menn hefðu sagt um uppruna hringjanna. Hann sagði mér og, að til hefðu verið á yngri árum sínum í Borgarfirði aðrar svipaðar hringjur, er kenndar hefðu verið við Kjartan Ólafsson, en vissi ekki hvað af væri orðið; enda hefi eg ekki getað til þeirra spurt.

12. Gamalt drykkjarhorn, allt út grafið, með trébotni og tinstút. Á því er mynd af tóu og flattri örn, og utanum það í hring er lína með höfðaletri og í henni orð þessi: „drekktu varleg(a)”. Aldraður maður, er lengi hafði átt það, gaf mér það, og kvaðst ekki vita aldur þess, en sá, er sér hefði fengið, hefði sagt sér, að sá botn, er fyrr hefði verið í því, hefði verið orðinn fúinn af elli, svo nýr hefði verið í látinn, og þá hefði færzt upp á hornið. Af þessu, og einkum því, hvað máð hornið er, sem að líkindum ekki hefir opt mætt sliti, má ráða, að það sé allgamalt.

13. Kálfskinnsblað, með pápiskum latínusaung á annars vegar, og saungnótum yfir hverri línu. Línurnar með mjög vönduðu lettri, en daufu og lítt læsilegu, eru þrettán, og nóturnar, sem sumar hverjar eru að mestu burt máðar, jafnmargar. Þegar eg eignaðist það voru inn í það fest ómarkverð blöð. Gat eg þá ekkert frétt um uppruna þess, nema að það áður hefði verið á flækíngi.

14. Partur af kálfskinnsbladi, er sýnist hafa verið kaupmála- eða samningsbréf, dags. 22. Novemberm. 1594, að Skálholti í Biskupstúngum. Blaðið er dauft aflestrar, einkum seinni hlutinn.

15. Forneskja og galdur á 19 blöðum í 8 blaða broti. Eru þar, á meðal annars, ymsar stefnur og særingar (toustefnur o. fl.), eignaðar Sæmundi fróða, Gísla lærða í Melrakkadal og Þórði á Strjúgi. Þar á eru og: syrpuvers, lásavers, ýmisleg galdradæmi (og eru aðalatriðin þar með villuletri), og sum þeirra með tilheyrandi stöfum, mjög margbrotnum, er heita ymsum nöfnum. Seinast koma svo nefndir varnarstafir (verndar- og heillastafir) allra stafa mestir og margbrotnastir, með ymsum nöfnum, svo sem: Himinsbarnahjálmur, Drottningarsignet, Gimsteinn Jónasar, Móisesstafur, Orionsauga, Prófetaprýði, Sólarvagn, Veldisvagn, Karlamagnúsarinnsgli, Móisesinnsgli, Salómonsinnsgli, Baldursinnsgli. Kver þetta er sýnishorn af galdri og forneskju fornaldarinnar, bæði á Íslandi og í öðrum löndum. Það er svo undir komið, að maður nokkur læði mér nokkur lausablöð, með forneskju þeirri á, er nú var nefnd; áskildi hann, að eg dyldi nafn sitt í því tilliti. Hafði hann skrifað upp nefnd blöð á yngri árum, þá er hann ræri fyrir vestan Jökul. Af blöðum þessum skrifaði eg upp það sem er í kverinu.

Um leið og eg hefi talið upp hluti þessa, hefir mér þótt eiga við að drepa á hið helzta, er eg vissi um uppruna þeirra, sögu, tilgang og ásigkomulag; geng eg að því vísu, að þeir, sem unna fornmenjum, muni taka það vel upp fyrir mér.

Þess skal og getið, að nefnda hluti hefi eg eignast smátt og smátt, á þremur fyrstu árunum eptir að eg kom frá Kaupmannahöfn, nema hlutina 9. og 10. Síðan hefi eg ekki getað spurt til eða eignast neitt af slíkum hlutum, þótt eg jafnan haldi spurnum þar um, og sýnir það, að hér nærlendis ekki er orðið um auðugan garð að gresja.

Sökum þess, að eg hér að framan hefi hvatt landa mína — og það með gildum rökum, að ætlan minni,

— til að hlynnna að íslenzkum fornmenjum og safna þeim á einn stað í landinu, mætti með sanngirni ætlast til, að eg læti ekki lenda við orðin tóm, heldur leggi minn skerf til þvilíks safns. En af mér, eins og hverjum einstökum, verður ekki með sanngirni ætlast til mikils í þessu efni, heldur að eg leggi mitt fram, eins og allir eiga að gjöra, er vilja ávinna landinu nokkurt gagn og sóma með ymsum fornmenjum. Sökum þessa gef eg Íslandi framantalda hluti, fimtán að tölu, og ætlast til og óska, að þeir verði fyrsti vísir til safns íslenzkra fornmenja. Vona eg jafnframt, að margir verði fúsir á að styrkja þenna vísi, og seú þess minnugir, að kornið fyllir mælirinn.

Á þessari litlu gjöf skal eg standa svo fljót skil, sem unnt er, eptir að eg hef fengið vissu frá þeim ágætismönnum, er eg fel gjöfina á hendur til beztu umsjónar, um, að þeir vili um gjöfina annast, samkvæmt þeim ákvörðunum, er eg nú gjöri um hana, eða máske seinna gjöri eptir nánara samkomulagi við hina heiðruðu hlutaðeigendur. Þær ákvarðanir, er eg nú gjöri fyrir gjöfinni, eru þessar:

1. Gjöfn (íslenzkar fornmenjar fimtán að tölu) skal vera undir umsjón stiptsyfirvalda Íslands, og geymast útaf sér (helzt í skáp með loki fyrir) í sama húsi sem stiptsbókasafnið, og vera undir geymslu bóka-
varðarins.

2. Geymlumaður (bókavörður) skal rita hina gefnu hluti í kver, sem umsjónarmenn (stiptsyfirvöldin) ákvarða þar til með áskript sinni á það. Þar skal og getið, hvernig gjöfn sé til komin.

3. Nefnda hluti skal ekki ljá neinum manni, í neinu skyni, burt af geymslustaðnum, og því síður farga, heldur skal geyma þá þar sem vandlegast.

4. En öllum skal gefast kostur á að sjá nefnda hluti, jafnt útlendum mönnum sem innlendum, á þeim

tímum, er umsjónarmönnum og geymslumanni þykir bezt henta. Þeim sem vilja draga upp hlutina, mæla þá eða nota, án þess þeir þar við skemmist, skal þar til gefast kostur á sjálfum geymslustaðnum.

5. Samkvæmt tilgáangi gjafarinnar skal bæta við hana gjöfum þeim, er koma kynnu frá öðrum, og fara með á sama eða líkan hátt.

Þær og nöfn gjafaranna skyldi auglýsa á prenti, og jafnframt mælast til af mönnum slíkra gjafa.¹

Jörva, 8. d. Januarmánaðar 1863.

Helgi Sigurðsson."

Stiptysiðgjörðin gjörðu góðan róm að þessu máli, og skipuðu Jón Árnason, bókavörð stiptysbókasafnsins, forstöðumann fyrir fornmenjasafni þessu, eptir fyrirmælum Helga; rituðu þeir Jóni bréf um þetta 24. Februar 1863, þannig látanda:

„Þér hafði í bréfi af dags dato skýrt oss frá, að Candid. philosophiæ Helgi Sigurðsson á Jörva hafi sent yður ritgjörð, sem hann ætlist til að prentuð verði í blöðunum, um þá nauðsyn, sem á því sè að safna íslenskum fornmenjum saman á einn stað í landinu, helzt í Reykjavík, og skori hann í tæðri ritgjörð á landsmenn í því skyni; en næst því, að lýsa nauðsyn þessari, teli hann nokkrar fornmenjar, fimtán að tölu, sem hann eigi, og gefi þær jafnframt Íslandi, sem fyrsta vísi til safns af íslenskum fornmenjum í landinu sjálfu, er geymist undir yfirumsjón stiptysiðvaldanna í húsrúmi stiptysbókasafnsins, undir tilsjón bókavarðarins, eptir þeim ákvörðunum, sem hann hefir til bráðabirgðar tiltekið fyrir geymslu þeirra í niðurlagi ritgjörðarinnar; tjáið þér, hann hafi lofað að standa skil á ofangreindum fimtán gripum hið fyrsta, eptir það hann hafi

¹) Bréf þetta er prentað í „Íslendingi“ III, nr. 20 (3/2, 1863).

fengið vissu fyrir því frá stiptsyfirvöldunum, að þau vili taka að sér að annast gjöfina, samkvæmt þeim af honum tilteknu ákvörðunum. Loksins hafð þér vænt þess, að gjöfin muni, þegar fram líða stundir og safnið eflist, verða landinu bæði til sóma og gagns, og þess vegna vonast eptir, að stiptsyfirvöldin mundu taka vel boði þessu.

Þar sem vèr nú hljótum að vera á einu máli með gjafaranum, herra Cand. Helga Sigurðssyni, um nauðsyn þá, sem á því er, að halda saman þeim fáu forngripum, sem eptir eru hér á landi, og teljum það auðsætt, að sá einasti vegur til þessa sè, að safna þeim saman á einn stað í landinu sjálfu, og að Reykjavík, margra hluta vegna, sè staður sá, er bezt sè til þess kjörinn, skulum vèr, með því herra Helgi Sigurðsson hefir snúið sér til yðar um þetta mál, er einnig varðar yður sem bókavörð stiptsbókasafnsins, biðja yður að votta honum virðingu vora og viðurkenningu um þá ættjarðar- og fornaldar-ást, sem lætur sig í ljósi hjá honum í þessu hans hrósverða fyrirtæki, og viljum vèr enganveginn skorast undan að takast á hendur þá yfirumsjón með safni þessu, sem hann hefir ætlazt til af oss, eins og vèr líka vonum þess af yður, að þér góðfúslega vilið taka að yður tilsjónina með safninu og hlynnu að því með yðar alþekktu alúð og nákvæmni.

Íslands stiptamtshúsi og skrifstofu biskups,
24. Febrúarmán. 1863.

Th. Jonasson

H. G. Thordersen".

est.

Sá dagur, sem bréf stiptsyfirvaldanna er ritað og þegar var getið, 24. Febrúar 1863, má heita afmælisdagur hins íslenszka forngripasafns, því að samkvæmt gjafabréfi Helga urðu þessir flúmtán gripir þá

landsins eign, um leið og stiptsyfirvöldin tókust á hendur yfirumsjón safnsins. — Jón Árnason vildi þó eigi einn takast á hendur forstjórn og umönnun safnsins, og beiddi þess í bréfi til stiptsyfirvaldanna 15. Juli s. á., er hinir fyrstu gripir komu til safnsins, að eg væri einnig skipaður umsjónarmaður þess, jafnframt og hann beiddi um, að veittir yrði 20 rd. til bráðabirgða til skápa handa safninu. Í bréfi 24. Juli til Jóns Árnasonar samþykktu stiptsyfirvöldin báðar þessar uppástungur hans, og í bréfi sama dag fálu þau mér á hendur umsjón safnsins með honum; tókst eg það á hendur með bréfi til þeirra 5. August 1863¹, og síðan hefi eg haft þá arðlittlu sýslu á hendi. Það fyrsta, sem kom hingað til forngripasafnsins, var Baldursheimsfundurinn, er Jón á Gautlöndum útvegaði því, og afhendi hann gjöfina 15. Juli 1863. Frumgjöf Helga á Jörva kom eigi til safnsins fyr en í Augustmánuði s. á.

Það fór sem mig varði (sbr. Hugvekju mína í Þjóðólfi XIV, nr. 19—20), að þegar vísir væri kominn til safnsins, mundi það sannast, að hvorki væri landið enn

¹). Bréf stiptsyfirvaldanna (Th. Jónasson — H. G. Thordersen) 24. Juli 1863 til málara Sigurðar Guðmundssonar, að þeir biðja hann, eptir tilmælum Jóns Árnasonar amanuensis, „að takast á hendur ásamt honum (Jóni Árnasyni) umsjón með forngripasafni því, sem nú er að stofnast hér í bænum, með gjöfum Cand. Helga Sigurðssonar á Jörva og alþingismanns Jóns Sigurðssonar á Gautlöndum“. Stiptsyfirvöldin segjast snúa sér til Sigurðar, „þar sem þér (Sigurður) manna bezt vitið deili á, hvernig slíkum forngrípum bezt sé komið fyrir“, og segjast vænta „yðar (Sigurðar) góðfúslegu undirtekta, því fremur, sem oss er kunnur sá áhugi, sem þér hafið á því, að slíkt forngripasafn, sem hér ræðir um, geti komiðt upp hér í landi“. — Í svari sínu 5. August 1863 til stiptsyfirvaldanna segir Sigurður: „eg tjái mig fúsan til að takast á hendur meðumsjón þessa safns, og hlynnu að því eptir mætti“. J. S.

orðið fornmenjalaust, enda mundi safninu vekjast upp styrktarmenn eigi allfáir, og sèst það bezt á gjafaskýrslunni. Árið 1863 gáfust 42 gripir, og gefendur voru 9. Árið 1864 gáfust 152 gripir, og gefendurnir voru 62; höfðu 3 þeirra gefið áður. Árið 1865 gáfust 110 gripir, og voru þeir 62 er gáfu, meðal þeirra 49, er eigi höfðu áður gefið. Árið 1866 gáfust að eins 56 gripir, voru þá 25 gefendur, og höfðu 5 þeirra áður gefið. Þetta árið (1867) hafa þegar (til 28. Juli) gefið 52 gripir, en gefendur eru 27 að tölu og 23 þeirra nýir. Alls hafa gefið eða safnast (að eins 5 gripir hafa verið keyptir) 412 gripir, en gefendur eru alls 158, og þeir allir á Íslandi nema einn (nr. 37—38). Skýrsla þessi sýnir alls eigi tölu þeirra manna, er hafa unnað og unna safninu, því að þeir eru miklu fleiri. Sumir hafa heitið gjöfum, sem enn hefir eigi náðzt til, og ymsir hafa reynt til að styðja það á annan veg, enda eru eigi forngrípír í hvers manns höndum, þó að talsvert sè enn til af þeim út um landið, og það eru eflaust mjög margir fleiri, en eg get vitað af, sem farnir eru að skilja, hversu dýr-mætar fornleifarnar eru til að upplýsa sögu lands vors í mörgum greinum, og kannast við, að þær sè betur komnar í safni sèr en víðs vegar út um landið, þar sem nær því allt hjálpast til að spilla þeim og glata. Menn hafa því mestu ástæðu til að vona, að safnið muni fram-vegis eflast og auðgast af góðum gripum, enda eru öll líkindi til, að mart muni enn flonast í jörðu, því að fá dys hafa enn verið könnuð, og þó að engi fornmenja-von sè í allmörgum hólum, er sögur hafa skapast um í þjóðtrúnni (nr. 83), þá veit eg af hærumbil 70—80 dysjum víðs vegar, sem líklegt er að sè áreiðanlega forndys. Forngripasafnið mun engu síður eiga sèr vini meðal kvenna en karla. Reyndar sjást fá kvinnanöfn á gefenda-skránni, eða einúngis 20 (5 árið 1864, 7 árið 1865, 4 árið 1866 og 4 það sem af er árinu 1867), en þess

fleiri kvennanöfn eða fangamörk þeirra standa á gripunum, sem gefzt hafa, og mjög margir þeirra eru einmitt úr vörzlum og eigu kvennfólksins, svo sem allt, er að kvenbúnaði lýtur, útsaumar, öskjur, kistlar, trafakefli, brauðstílar, o. s. frv., enda hafa konur hér á landi frá því í fornöld og fram á þenna dag jafnan unnað fornum fróðleik og við haldið honum. Vær höfum sögur um ymsar fræðikonur frá eldri tímum, og margur verður enn að játa, að hann hafi margan þesskonar fróðleik numið af konum, enda sýnir safnið það ljóslega, að konur nú standa eigi á baki ættmæðrum sínum, hvað það snertir, og fyrir safnsins hönd eiga þær í raun og veru engu síður þakkir skilið en karlmennirnir.

Safn þetta hefir ýmist verið kallað fornmenjasafn, forngripasafn, eða fornmenja og þjóðgripasafn. Nafnið FORNGRIPASAFN er hið algengasta bæði í ræðu og riti, og svo má það einnig vel heita, því þó að sumir munir þess sé eigi mjög gamlir að áratölu, nefnilega frá átjándu öldinni, þá mega þeir þó heita forngripir, með því þeir eru úreltir og farnir að verða sjaldgæfir og hafa meira eða minna fornaldarsvip á sér. Þó að hin eiginlega fornöld hér á landi eigi geti talizt lengur en fram að 1400, þá má þó með sannni segja, að fornöld vor í mörgum greinum nái fram undir 1800. Þá var umturnað hinum fornu stofnunum, er bundu menn með helgum böndum við fornöldina: alþingi, stólunum, skólunum o. s. fr., og sjarskaleg breyting varð á öllu hinu borgaralega, kirkjulega, heimilislega og andlega lífi; hin nýja öld, er þá rann upp, er svo ólík hinni fyrri, að gamlir menn, sem þá lifðu og enn lifa, þekkja varla af öðru en náttúrunni, sem ávallt er sjálfri sér lík, að þetta sé sama landið. Forngripasafnið hefi eg, eptir því sem faung eru á og rúm hefir leyft, flokkað í fernt, eptir þeim fjórum aðaltímabilum, er mér virðist þjóðháttasaga Íslands helzt falla eptir. Fyrsta tímabilið tel eg frá

byggingu Íslands og þar til er kristni er orðin rótgróin í landinu og biskupsstóll settur, eða frá 874 til 1060. Þó að landið kristnaðist um 1000, og þá hafð eflaust lagzt af að heygja menn að fornum sið, svo að heiðin dys, sem finnast, megi teljast fyrir þann tíma, þá hafa þó eflaust verið talsverðar menjar heiðninnar fram eptir elleftu öldinni, meðan þeir menn lifðu, er skírðust rosknir, og meðan yfirstjórn kirkjunnar eigi var í landinu sjálfu, enda hafði kristnin þá lítið aðhald frá Noregi, nema að eins á dögum Ólafs helga (1014—30), og þykir mér því réttast að miða síðara takmark hins heiðinglega tímabils við hërumbil 1060. Annað tímabilið tel eg frá 1060 til 1400. Framan af því tímabili, til 1264 eða 1300, er kristnin ávallt að magnast. Katólsk hindurvitni taka og smásaman að smeygja sér inn, einkum með Guðmundi góða, en þau verða íþróttinni til eflingar, og kirknaskraut fer vaxandi. Múnkaletrið burtrýmir algjörlega að kalla hinum fornu rúnum. Suðurgaungur, sem hafzt höfðu skömmu eptir 1000, sem t. a. m. má sjá á því, að Brennu-Flosi gekk suður, voru nú alltifðar; Rómferlarnir og aðrir suðurgaungumenn fluttu aptur heim með sér suðræna mentun; þá tók hinn heiðni útskurða andi, með orma og dreka hnútum, að víkja fyrir hinu býsanzka lagi, eða stíl, sem síðan varð hær nær því eingaungu drottandi í öllum innlendum útskurðum. Íslendingar stóðu þannig í sjörugu sambandi við allan hinn mentaða heim, og gátu því svo vel fylgt tímanum, eða urðu enda að sumu leyti undan sínum tíma. Verzlan þeirra var þá og óbundin. Að líkindum hefir háttbreyting sú, er varð í Noregi á dögum Ólafs kyrra, lítið náð til Íslands um þær mundir, því að það sjá menn á Sturlúngu, að hin gamla öndvegisskipan hefir verið vanaleg hær fram undir 1300, og til verulegrar nýbreytni í búningum þekkja menn eigi heldur fyrir þann tíma. Á síðara hluta þessa tímabils verður talsverð breyting á ymsum háttum

manna. Þegar landið var komið undir vald Noregs konungs, þá kemur upp riddaraöldin; skjaldarmerki taka að tíðkast og fleira, sem heyrði til riddara síðum, sem sjá má af riddarasögnum, því eflaust eru margir partar í þeim al-Íslenzkir, sem sýna, að Íslendingar hafa borið fullt skyn á þessháttar hluti. Eldaskálar leggjast af, en ofnstofur og ofnaðstofur taka að koma í þeirra stað. Húsin á bæjum fjölga, en minka. Verzlun Íslendinga, sem þá varð að mestu einskorðuð við Björgyn, þar sem Hansakaupmenn einkum ráku verzlun, hefir eflaust haft talsverð áhrif á háttu manna á Íslandi, og greidt fyrir breytingu þeirri, er varð á um aldamótin 1400. Um þau aldamót var Ísland fyrir stundu komið undir Dana konung, en þá tóku Þjóðverjar og Englendingar að reka hér verzlun nær því eingaungu, og varð þá algjör breyting á klæðabúnaði karlmanna, vopnabúnaði og ymsum öðrum heimilisháttum. Svarti dauði, er geysaði hér í byrjun fimtándu aldarinnar, hefir eflaust gjört þeim nýjúngum greiðari inngaungu, því gamla fólkið, sem jafnast er fastheldnast við hið gamla, hefir þá mart fallið. — Þá tel eg byrja hið þriðja tímabil í Þjóðháttasögu Íslands, og nær það fram að síðabótinni, eða frá 1400 til 1550; þá lagast að mörgu hættir landsmanna eptir því, sem tíðkaðist fyrir vestan haf og á Þjóðverjalandi, og allt kirknaskraut er þá í blóma sínum. Þá ruddi sér nokkuð til rúms hið gotneska útskurðarlag, en aldrei varð það hér þjóðlegt né almennt. Síðabótin, sem Danir ruddu hér veg fyrir með ofbeldi, varð að mörgu leyti að hinu mesta síðaspelli hér á landi. Við hana kom kyrkingur í allt hið þjóðlega líf. Íþróttin, er áður hafði töluvert blómgaft í skauti katólsku kirkjunnar, lagðist að mestu leyti í dá. Danir umturnuðu og rændu mörgu mesta og bezta skrauti kirknanna, og sýndu frábæra atorku í að afmá menjar íþróttarinnar. Þessum síðabótar ránskap og kirknaspelli, og öðru aldarfaraldri, sem því var samfara,

er mjögsvo breinskilnislega lýst í „Aldasaung“, er Bjarni Jónsson skáldi kvað nær sjötugur, hærumbil 1616. Lýsing hans mun vera nokkurnveginn sönn, því þó að hann kunni að vera nokkuð katólskur í anda, þá dregur hann engar dulur á, að „mart ljótt“ hafi átt sér stað í hinum gamla sið, og eins kannast hann við „sagra kenningu“ í hinum nýja sið. Þessi fjögur erindi eru í kvæði hans:

„Allt hafði annan róm
áður í páfadóm:
kærleikur manna' á milli —
mart fór þá vel með snilli —
Ísland fékk lofið lengi
ljótt þó hær mart fram gengi.

Kirkjur og heilög hús
hver vildi byggja fús
gáfu til gózið hreina,
grafnar brikur og steina;
klerkar saltara sýngu,
sveinar og piltar úngu.

Allt skrif og ornament
er nú hið gamla brennt,
bílæti Kristí brotin,
blöð og líkneski rotin,
klukkur kólflausar standa,
kenning þó fögur að vanda.

Hækkuð er tolla tekt,
tvöföld þær lögð við sekt;
hús drottins hrörna og falla,
hrein þó sum standi varla;
klaustroðnar kúa beitir
kristinna manna reitir“.

Þessar fáu en gagnorðu vísur sýna, að næg ástæða er til að telja tímabila skipti í sögu íþróttarinnar frá siðabótinni, og eins er það í öðrum greinum þjóðháttasögunnar. Fyrir 1550 voru byssur og fallbyssur farnar að flytjast inn í landið, og þess er getið um Jón biskup Arason, að hann gjörði „skanz“ eða vígi á Hólum og hafði þar „byssur og stykki“¹, en nú tók vopnaburður að leggjast niður, og öll vopn, önnur en byssurnar, hverfa smásaman.² Danir boluðu héðan þjóðverja og hinar vestrænu þjóðir, og stíuðu landsmönnum þannig frá öllum samgaungum við þær; þeir einokuðu alla verzlun hér, svo að Íslendingar urðu í öllu tilliti að láta sér nægja það, sem þeir skömtuðu úr hnefa. Velmegun landsins fór við þetta síhnignandi, og er engi furða þótt mart breyttist til verra við þetta atferli. Þetta vanþrifa tímabil, eða fjórða tímabilið, nær frá 1550 til 1800. Þá varð síðast stórkostleg breyting á hibýlum manna og húsgögnum, búningi karla og kvenna o. s. fr., sem áður er á vikið. Þessu tímabili mætti auðveldlega skipta í undirdeildir eptir öldunum, því að ártöl standa á svo mörgum gripum frá þeim öldum, en þess virðist varla þörf í þjóðháttasögu Íslands, því að á því tímabili urðu engar stórkostlegar breytingar. Vær höfum þegar fengið allmarga gripi frá hverju þessara tímabila, sem margir hverir eru mjög merkir, eins og skýrslan ber vott um. Þó eru þeir, sem von er, misjafnlega merkir, og einstakir þeirra ættu fremur heima í öðrum söfnum; en það þótti

1) Samanber Sigurðar registur um Hólastað; þar er getið um „tvær fallbyssur, er keyptar voru fyrir sextán hundruð, níu haka-byssur fyrir níu hundruð og hálfhaka sjö“.

2) Magnús Jónsson gamli, sýslumaður fyrir vestan, vildi halda fram vopnaburði; ágrip af vopnadómi hans frá 1581 er í Annálum Björns á Skarðsá 1, 270—80, en það bar litinn árángur til frambúðar.
J. S.

varhuga vert að neita þeim viðtöku til safnsins, er þeir buðust, með því að þeir eru merkir í aðra stefnu, enda vantar þau söfn að nokkru leyti hér á landi, sem þessir hlutir ætti eiginlega heima í.

Þó að forngripasafnið hafi nú fengið svo marga styrktarmenn hér á landi, er hafa auðgað það að góðum gripum, þá má svo að orði kveða, að það hafi alltaf verið og sé enn að berjast við öndina, því það hefir alltaf skort fè til viðurhalds, og fáir hafa orðið til að liðsinna safninu í því efni. Stiptsyfirvöldin hafa veitt því tvívegis lítilfjórlegan styrk, eptir áskoran okkar umsjónarmannanna, til skápakaupa og annars (nr. 187—189), samtals 24 rd. 40 sk., af fè því, sem ætlað er til óvissra útgjalda Íslands, enda fengu þau litlar þakkir fyrir það örlæti sitt hjá stjórninni (bréf dómsmálastjórnarinnar 1. Juli 1865).¹ Það er þó auðvitað, að slík stofnan, er felur í sér andlegan fróðleik, hlýtur að hafa talsverðan kostnað í för með sér, og það getur enganvegin verið sanngjarnt, að allur sá kostnaður liggji á einstökum manni, heldur á hann auðsjáanlega að liggja á öllu landinu, sem er eigandi safnsins og hefir af því gagn og sóma. Af þessum ástæðum höfum við forstöðumennirnir þrívægis knúð á náðardyr stjórnarinnar, og beðið um 300 rd. árlegan styrk handa safninu úr ríkissjóði, sem okkur virðist vera hið allra minnsta, er það geti komizt af með. Fyrst stiptsyfirvöldin (1863), þá konferenzráð Thomsen, forstjóri forngripasafnsins í Kaupmannahöfn (1864), og

¹) Tiðindi um stjórnarmál. Íslands II, 191; þar segir dómsmálastjórnin, að hún „lætur útborgun þessa standa óraskaða, en framvegis má ekki greiða nein þesskonar gjöld úr ríkissjóðnum“. Það kann að vera vafi á, hvort dómsmálastjórnin hafi með þessum orðum viljað banna, að greiða framvegis nokkurn styrk til forngripasafnsins, eða þá heldur að greiða útgjöld „í von um samþykki stjórnarráðsins“ eptirá. J. S.

síðast alþing (1865), mæltu kröptuglega fram með bænarskrám vorum. Kirkju- og kennslumálastjórnin gat heldur eigi annað en kannast við, að fyrirtækið væri gott og nýtsamlegt, og var bæn okkar heldur meðmælt (sbr. bréf hennar 15. Februar 1864 og 3. Februar 1865¹, en dyrnar upp lukust eigi að heldur, því að fjármálastjórnin stóð föst fyrir. Jafnframt þessum tilraunum okkar við stjórnina leitum við bæði bréflaga og munnlega til einstakra manna hér á landi um einhverja bráðabirgðarhjálp, og varð árángurinn lítill. Þó má geta þess, að stúdent Páll Pálsson í Reykjavík gaf safninu auða bók eða prótókoll, og Jónas Jonassen faktor í Reykjavík gaf því glerrúður yfir skápa, er kostuðu 3 rd. 64 sk. Enn fremur gekkst Helgi Sigurðsson á Jörva fyrir samskotum fyrir vestan (1865), og urðu þau að upphæð 2 rd. 64 sk. Til hlunninda safnsins má telja það, að það hefir bingað til haft ókeypis húsnæði á stíptsbóka hlöðunni á dómkirkjuloptinu í Reykjavík, en hvorki er sá staður allskostar hentugur, sökum rúmleysis, enda getur það skjól brugðizt, þegar minnst varir, og lítur út fyrir að innan skamms muni verða. En þó að menn teldi eigi húsnæði með bráðustu þörfum þess, þá eru þær þó ærið margar, svo sem opt hefir verið tekið fram. Þegar við sáum, að munnlegar eða skriflegar áskoranir fyrir safnsins hönd voru eigi einhlítar, þá fengum við í vetur sem leið í Decembarmánuði nokkra Reykvikínga með okkur, til að annast um og senda með okkur prentaða „Áskoran til Íslendinga“ um bráðabirgðarsamskot handa safninu, og er hún þannig hljóðandi:

„Áskoran til Íslendinga.

Einhver hin nýtsamasta og nauðsynlegasta stofnan
hér á landi er FORNMENJA- OG ÞJÓÐGRIPASAFN ÍSLANDS

¹) Tíðindi um stjórnarmálefni Íslands II, 9. 143.

í Reykjavík. Það er sannnefnt safn til sögu Íslands, og er eða getur orðið engu síður fróðlegt fyrir sögu vora en íslensk handritasöfn, t. a. m. safn Árna Magnússonar, og felur enda ljósari og áreiðanlegri þekkingu á fornöldinni í sér, það sem það nær, en nokkurt bókrit. Safn þetta var stofnsett árið 1863 með gjafabréfum þeirra Helga Sigurðssonar á Jörva (nú prests á Setbergi), 8. Janúar, og Jóns Sigurðssonar á Gautlöndum, 15. Augúst. Síðan hafa allmargir orðið til að senda því ókeypis góða gripi. Nú eru samtals komnir hingað til þess um 360 gripir, og loforð hafa fengizt fyrir nær því eins mörgum gripum, sem enn eru ókomnir. Hagur safnsins stendur enn mjög völtum fótum: gjafir til þess, er lofað hefir verið úti um landið, geta eigi náðzt, hinar nauðsynlegustu hirzlur fyrir það verða eigi fengnar og skýrslur um muni þess verða eigi prentaðar svo fljótt, sem þörf gjörist, — allt sökum peníngaleysis. Því verður þó eigi um kennt, að eigi hafi verið leitað um styrk til stjórnarinnar handa því, því að þrívægis hefir verið farið að henni bóunarveg: fyrst haustið 1863 með röggSAMlegum meðmælum stiptsyfirvaldanna, þá haustið 1864 með öflugri meðmælingu konferenzráðs Thomsen, forstöðumanns fornmenjasafnsins í Kaupmannahöfn, og síðan 1865 með tilstyrk alþingis, en hingað til hefir stjórnin daufheyrzt við öllum þeim bænum. Vær sjáum því engin önnur úrræði, ef safninu á að verða borgið, en að vær Íslendingar sjálfir skjótum saman nokkru fê handa því, að minnsta kosti til hinna bráðustu nauðsynja þess, og sýnum stjórninni þannig í verkinu, að oss sé full alvara að vilja hafa safnið og hlynna að því, enda er eigi ólíklegt, að stjórnin þá fari að gefa því meiri gaum en hingað til.

Af því, að svo brýna nauðsyn ber til að styrkja safnið nú þegar, og með því að vèr finnum oss skylt málið, þarèð safnið er sameiginleg eign allra vor Íslendinga, þá höfum vèr, er ritum nöfn vor hér undir, komið oss saman um að gángast fyrir samskotum handa því. Vèr vitum reyndar, landar góðir! að margir yðar eru lítt aflagsfærir, en vèr vitum það og, að „mikið má, ef vel vill“, og það hafið þèr margopt sýnt með samskotum til annara fyrirtækja. Því viljum vèr leyfa oss að skora FASTLEGA á yður, æðri og lægri, að styðja þetta þjóðlega fyrirtæki með nokkru fjárframlagi; og þèr, sem hafið af litlu að miðla! blygðizt yðar eigi að gefa lítið, en gælið þess, að „mart smátt gjörir eitt stórt“ (— gælist, t. a. m., einn skildingur fyrir nef hvert á Íslandi, yrði það yfir 600 rikisdali —). Vèr vonum fastlega, að þèr kunnið að meta safnið réttilega og viljið eigi, að fornmenjar þær, er enn eru eptir úti um landið eða síðar kunnu að finnast, glatist sökum áhugaleysis eða samtakaleysis sjálfra vor, og vèr treystum því, að þèr því ALMENNT verðið vel og drengilega við þessari áskoran vorri, eins og sæmir mentaðri þjóð, er ber virðingu fyrir þjóðlegum fróðleik, og vèr berum því fremur traust til yðar í þessu efni, sem Íslendingar ávallt hafa haft mætur á fornöldinni, og margir yðar hafa þegar sýnt mikinn áhuga á að bjarga fornmenjum, með því að senda þær að gjöf til safnsins. Látið eigi þetta traust vort til yðar bregðast, landar góðir! og skorizt eigi undan að vinna sjálfum yður og ættjörðu vorri sóma og gagn á þenna hátt.

Hver, sem áskoranarbréf þetta er sent, er beðinn að senda það aptur og gjafir þær, er hann getur safnað, annaðhvort til einhvers af oss, er ritum þetta,

eða til þess, er fyrir vora hönd sendir það, og gefendurnir eru beðnir að rita sem greinilegast á það nöfn sín og upphæð gjafanna.

Reykjavík, 12. dag Decembermánaðar 1866.

*Eggert Ólafsson Brím. Jón Árnason. Jón Þorkelsson.
Lárus Þ. Blöndal. Ólafur Finsen. Páll Melsted.
Sigurður Guðmundsson".*

Þessi áskoran vor hefir þegar haft nokkurn árángur, og vör höfum fulla vissu fyrir, að hún ber meira árángur hér eptir, því að ymsir hafa lofað gjöfum, sem enn eigi hafa sent þær til safnsins, og mega undirtektir manna heita góðar í eigi betra árferði. Slik samskot geta þó aldrei orðið nema til bráðabirgða, og höfum við því enn farið þess á leit við alþing, að það reyndi til að útvega safninu árlegan styrk, helzt úr rikissjóði. Þingið kannaðist við brýna nauðsyn þess, eins og 1865, og var það samþykkt með miklum atkvæðafjölda að rita konungi bæna-skrá þess efnis, hver sem nú árángurinn verður.

Eitt það, sem brýna nauðsyn ber til að gjöra, er að auglýsa sem fyrst skýrslur um gripi þá, er gefast safninu, til þess bæði að koma í veg fyrir, að gefendurnir tortryggi umsjónarmenn safnsins, eins og eigi hefir verið laust við, og til þess, að menn geti lært að þekkja það og meta, og verði því fúsari á að fulltíngja því, enda er skylt og maklegt að halda á lopti minningu og nafni þeirra manna, er styrkja þetta þjóðsafn vort og eigi skirrast við að leggja í sölurnar það gagn eða skemtan, sem þeir kunna sjálfir að geta haft af að eiga hina einstöku gripi, heldur sýna, að þeir kunna að meta sóma og gagn þjóðarinnar meira en augnagaman sjálfra sín. Ritstjóri þjóðólfs hefir að þessu leyti talsvert hlaupið undir bagga með safninu, og auglýst á sinn kostnað

mikið af gripum þess, alls 161 grip árin 1863—65, hefir safnið eflaust unnið sér hylli margra fyrir þær skýrslur og þannig haft mikinn hag af því. Þó gat safninu eigi verið þetta einhlítt, því að skýrslur fengust eigi prentaðar svo fljótt, sem þörf gjörðist, svo að í Decembarmánuði 1866 var allt óauglýst fyrir tvö hin síðustu árin, og engar líkur til að fá meira prentað að svo komnu; þá var hálfarkar skýrsla prentuð sem viðaukabláð Þjóðólfs (22. December) á kostnað einstakra manna, og voru þar auglýstir 70 gripir, er gefizt höfðu 1865, en þetta var í eitt skipti fyrir öll, svo safnið var litlu nær. Úr þessum kröggum höfum vér nú þá von að Bókmentafélagið bæti, og að það annist prentan skýrslna þessara fyrst um sinn, enda kemur það vel heim við ætlunarverk félagsins, að útbreiða bæði erlendis og hér á landi fróðleik þann, er felst í fornmenjum vorum, að svo miklu leyti sem honum verður lýst í jafnstuttum skýrslum og þessum, sem engar myndir fylgja. Það þótti bezt við eiga, með því að þess var kostur, að byrja frá upphafi, bæði af því, að erfitt er að fá glögggt yfirlit eða geta borið samkynja gripi saman í hinum sundurlausu skýrslum í Þjóðólfi, er margir munu hafa þegar glatað, og sömuleiðis af því, að þörf þótti á að gefa ítarlegri skýrslur um sumt, einkanlega um Baldursheims fundinn, enda eru eigi all-fáar stafvillur, töluvillur og jafnvel orðavillur í skýrslunum í Þjóðólfi, og áletranir eigi svo nákvæmar, sem skyldi, en nú hefir verið leitast við að hafa þær svo nákvæmar að allri réttitan, sem unnt er, þegar þær eru eigi prentaðar með sama lettri, en færðar til venjulegs bókleturs.

Reykjavík, 5. August 1867.

Höfundurinn.